

ผ้าทอ....

...กับวิถีชีวิตของชาวไทยวนบ้านคูบัว *

การทอผ้า เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของชาวไทยวนบ้านคูบัว ผ้าที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายเรียกว่า “ผ้าจก” คำว่า “จก” เป็นคำกริยา หมายถึง การล้วง หรือควัก เช่น จกปลาออกจากไห เป็นต้น

“ผ้าจก” หมายถึง ผ้าทอจกมีลักษณะเหมือนการปักผสมทอ ทอขึ้นมาโดยการใช้ขนเม่นล้วง หรือควักเอาเส้นด้ายเสริมมาผูกมัดกับเส้นด้ายยืนเป็นช่วงๆ ไม่ติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้า จนเกิดเป็นลวดลายต่างๆ การทอผ้าจกเป็นงานฝีมือที่ละเอียดอ่อน มีลวดลายค่อนข้างมากและสลับซับซ้อน ผู้ทอจะต้องมีความวิริยะอุตสาหะ และมีความอดทนเป็นอย่างสูง การทอผ้าจกแต่ละผืนอาจต้องใช้เวลาเป็นเดือนหรือยาวนานกว่านั้น

ตระกูลผ้าจก

ผ้าจกชาวไทยวนที่ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี มีหลากหลายลวดลาย โดยแบ่งผ้าทอออกได้ 3 ตระกูล ได้แก่

1. ผ้าจกตระกูลคูบัว เป็นผ้าจกที่พบมากที่ตำบลคูบัว และตำบลคอนตะโก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ลายหลักของผ้าจกตระกูลนี้ คือ ลายดอกเชียว ลายโค้งแก้ง ลายหน้าหมอน ลายนกคู่กินน้ำข่วมเต้า การทอจะใช้เส้นด้ายยืนสีดำ พุ่งด้วยเส้นสีดำ พื้นผ้าจะเว้นพื้นดำไว้มากเพื่อให้เห็นลวดลายจกได้เด่นชัดตามแบบของลวดลาย มีลายประกอบไม่มากนัก สีที่ใช้ทอจะใช้ด้ายพุ่งสีดำ ด้ายยืนสีดำ จกด้วยสีแดง แขนงด้วยสีเหลือง หรือสีเขียวเป็นหลัก แต่ก็มีความหลากหลายของสีสันทันอยู่ด้วย โดยความกว้างของดินขึ้นในตระกูลนี้ประมาณ 9-11 นิ้ว

2. ผ้าจกตระกูลคอนแร่ พบมากที่ตำบลคอนแร่ ตำบลหนองปลาหมอ และ ตำบลรางบัว อำเภอเมือง

จังหวัดราชบุรี ลายหลักที่เป็นเอกลักษณ์ของผ้าจกตระกูลนี้ คือ ลายกาบ และลายนกคู่กินน้ำข่วมเต้า มีการจกลายจนแน่นเต็มผืนผ้า ทำให้มีพื้นที่ดำเป็นส่วนน้อยจึงเห็นลวดลายได้ไม่ค่อยชัดเจนนัก ส่วนสีที่ใช้ไม่หลากหลาย แต่จะใช้สีแดงเป็นหลัก โดยมีความกว้างของดินขึ้นประมาณ 14-15 นิ้ว

3. ผ้าจกตระกูลหนองโพ-บางกะโด เป็นผ้าจกที่รวบรวมมาจากชุมชนไทยวนที่อาศัยอยู่ในตำบลหนองโพ-บางกะโด อำเภอโพธาราม มีลักษณะลวดลายและสีสันทันคล้ายผ้าจกในตระกูลคูบัวมาก แต่จะต่างกันที่ดินขึ้นของผ้าจกตระกูลหนองโพ-บางกะโด จะเว้นพื้นดำที่อยู่ระหว่างชะเปาและเล็บเหลืองซึ่งเป็นชายผ้าไว้กว้างมากกว่า และลายนกคู่ที่พบในผ้าจกตระกูลนี้จะมีหางยาวกว่าลายนกคู่ของผ้าจกตระกูลคูบัว จนทำให้มีลักษณะคล้ายคลึงกับพญาหงส์ ซึ่งลายนกในลักษณะนี้มีลักษณะที่คล้ายกับที่พบในลายผ้าจกของชาวไทยวนในภาคเหนือ

ประเภทของผ้าจก

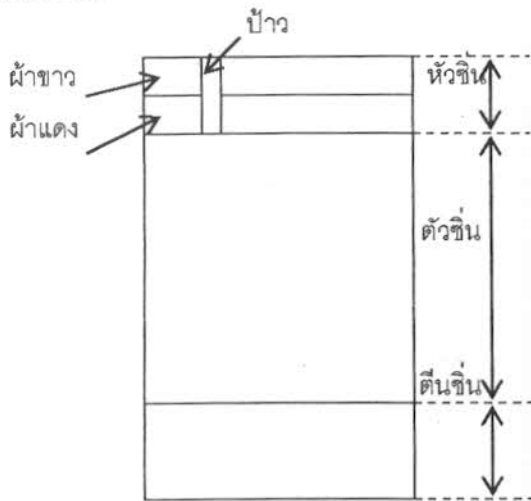
ประเภทของผ้าจก แบ่งตามลักษณะการใช้งานได้ 2 ประเภท คือ ผ้าทอที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรม

1. ผ้าทอที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

ผ้าจีน หมายถึง ผ้าที่เย็บเป็นถุงสำหรับผู้หญิงนุ่ง มีความยาวแคบสั้นแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับรูปร่างและวิธีการนุ่ง นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับโอกาส เวลา และสถานที่ ตลอดจนอาจเปลี่ยนแปลงตามความนิยมในแต่ละยุคแต่ละสมัย เป็นสิ่งบ่งบอกถึงสถานภาพและแหล่งกำเนิดของกลุ่มชน ซึ่งรู้ได้จากโครงสร้างและลวดลายที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า ชนแต่ละกลุ่มจะนุ่งขึ้นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มตน จึงทำให้ทราบว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใด มาจากหมู่บ้านใด ส่วนรายละเอียดของ

โครงสร้างและลวดลายบนพื้นผ้า เฉพาะคนในหมู่บ้านเดียวกันก็จะบอกได้ว่าแสดงถึงหรือบ่งชี้สถานภาพของผู้แต่งอย่างไร (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, 2530)

โครงสร้างผ้าจีนของชาวไทยชน (อุดม สมพร, 2540 : 38) ได้ศึกษาถึงโครงสร้างผ้าจีนของชาวไทยชนพบว่า ประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนหัว ส่วนตัว และส่วนตีน

แผนภูมิ แสดงโครงสร้างของผ้าจีนไทยชน

1) หัวจีน มีลักษณะเป็นผ้าดิบสีขาวต่อกับผ้าสีแดง โดยด้านสีแดงจะเป็นส่วนที่ติดกับตีนจีน ในส่วนของหัวจีนจะต้องนำผ้าดิบสีขาวกว้างประมาณครึ่งนิ้ว ยาวเท่ากับหัวจีนมาเย็บประกอบเข้าไปในหัวจีน เรียกว่า “ป้าว” ด้วยความเชื่อที่จะปกป้องผู้สวมใส่จากการถูกทำคุณไสยหรือเสน่ห์ยาแฝด และส่วนที่เป็นขอบผ้าดิบด้านบนนิยมปล่อยให้ชายรุ่ยฟู เพราะเชื่อว่าจะทำให้ผีเฝ้าฟูในการทำมาหากิน

2) ตัวจีน เป็นส่วนที่อยู่ระหว่างหัวจีนกับตีนจีน จะมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามชนิดของจีน

(1) ตัวจีนของจีนตีนจก จะทอเป็นลายขมุกต่างๆ เป็นลายขวางพันรอบตัวจีน ตัวจีนใช้ผ้าสองชั้นเย็บต่อกันเป็นผ้าจีน 1 ผืน แต่ผ้าจีนตีนจกโบราณบางผืนใช้ผ้าสามชั้นเย็บต่อกัน นับว่าหายากมากในปัจจุบัน ตัวจีนที่เป็นเอกลักษณ์ของผ้าจกราชบุรีจะย้อมเป็นสีดำหรือคราม ส่วนสีอื่นๆ พบได้น้อย

(2) ตัวจีนของจีนตา ทอติดกับตีนจีนเป็นผ้าจีนเดียวกัน ตัวจีนทอเป็นผ้าพื้นแดง จกดอกประกอบเป็น

ระยะ พุงคำเป็นแถบพื้นสุดแต่ข้างฝีมือจะเห็นว่าสาย

(3) ตัวจีนของจีนแล เป็นพื้นคำตลอดทั้งตัวต่อจากตีนจีน แต่ส่วนตัวมีแถบสีแดงต่อจากตีนจีน

(4) ตัวจีนของจีนชีว ทอเป็นผ้าพื้นขมุกดก สีเขียวตลอดทั้งตัวเพื่อทำให้เกิดความสวยงาม

3) ตีนจีน เป็นส่วนล่างสุดของผ้าจีนทุกผืน ทุกชนิด ลักษณะเฉพาะของผ้าจีนไทยชนราชบุรีจะต้องมีแถบเหลือง อยู่บริเวณท้ายสุดของตีนจีน นับเป็นภูมิปัญญาของชาวไทยชนในการมีไว้เพื่อแยกแยะว่าส่วนที่มีแถบเหลืองปรากฏนั้นย่อมเป็นส่วนของตีนจีนเสมอ เพื่อความสะดวกในการใช้งาน

ประเภทผ้าจีนของชาวไทยชนราชบุรีมีอยู่ 4 ชนิด ดังนี้

1) จีนจกหรือจีนตีนจก สวมใส่ในงานบุญและโอกาสพิเศษ ใช้ได้ทุกวัย ซึ่งลักษณะของจีนจกของชาวไทยชนราชบุรีที่พบมีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ ได้แก่

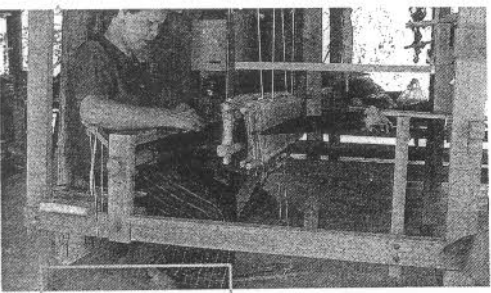
(1) จีนจกเฉพาะตีน ตัวจีนเป็นผ้าพื้นสีดำหรือสีคราม จีนบางผืนตัวจีนทอด้วยวิธีขมุก

(2) จีนจกทั้งตัว คือ ทั้งตัวจีนและตีนจีนทอด้วยวิธีการจก ซึ่งจะต้องทอด้วยผ้าคนละชิ้นแล้วนำมาเย็บติดกันเป็นผืนเดียว ตัวจีนที่พบส่วนมากทอจกด้วยลายกลดลายนก ลายมะลิเลือกเป็นลายพันรอบตัวจีน ส่วนตีนจีนทอด้วยลายในหมวดกลดหลักทั้ง 9 ลาย ส่วนหัวก็มีลักษณะของหัวจีนทั่วไป จีนชนิดนี้นับเป็นศิลปะชั้นสูงของชาวไทยชน

(3) จีนตีนจกด้วยขมุกสลับมัดหมี่ มีตีนทอด้วยวิธีการจกเช่นเดียวกับจีนตีนจกทั่วไป ส่วนตัวจีนใช้เส้นใยไหมเป็นวัสดุในการทอ และทอด้วยวิธีขมุกสลับการทอแบบมัดหมี่ ซึ่งเป็นเทคนิคการทอของภาคอีสาน พบไม่มากในผ้าจกไทยชนราชบุรี (อุดม สมพร, 2540: 38-40)

2) จีนตา ใช้สำหรับหญิงสาวนุ่งไปในงานพิธีทั่วไป (วิเศษ เพชรประดับ, 2534: 214) มี 2 ลักษณะ ได้แก่

(1) จีนตาผ้าพื้น มีการทอแถบสีต่าง ๆ พันรอบตัว เช่น สีดำ สีเหลือง สีเขียว ตามที่ช่างผู้ทอเห็นว่าสวยงาม ส่วนตีนจะมีแถบเหลืองและแถบผ้าพื้นสีดำ

(2) ชินตาหมู่
ต่างจากชินตาชนิดแรกตรง
ที่ส่วนตัวชินมีการจกลาย
ประกอบเป็นลายหมู่ๆ
พันรอบตัวชินเว้นระยะ

เป็นช่วงๆ ลายที่ใช้จกส่วนมากจะเป็นลายหักขอเหลี่ยม มะลิ
เลื้อย ดอกจัน เป็นชินที่มีศิลปะการทอสูงรองลงมาจาก
ชินดินจก ปัจจุบันไม่นิยมการทอผ้าชินตาหมู่ที่มีลาย
ประกอบมาก ๆ แต่จะทอชินตาหมู่ที่มีลายประกอบไม่มาก
และเป็นลายที่ทอง่ายๆ (อุดม สมพร, 2540: 41-42)

3) ชินชีว มี 2 ลักษณะ คือ ชินชีวธรรมดา
และชินชีวคอไหม ใช้สำหรับหญิงสาวนุ่งไปงานพิธีทั่วไป
และยังใช้สำหรับใช้นุ่งอยู่กับบ้าน (วิเศษ เพชรประดับ,
2534: 214) คำว่า “ชีว” เป็นภาษาไทยยวน หมายถึง
สีเขียว ดังนั้น ตัวของชินชีวจึงเป็นสีเขียวมีการจกลาย
ประกอบระหว่างรอยต่อตีนกับตัวชินและตัวกับหัวชิน ตีน
ชินเป็นผ้าพื้นสีดำ (อุดม สมพร , 2540: 43)

4) ชินแล เป็นชินที่ใช้นุ่งทำงานอยู่ในบ้านหรือ
นอกบ้าน ซึ่งทอไม่ยาก และผู้หญิงไทยยวนทุกคนในสมัย
ก่อนจะต้องมีชินแลเอาไว้นุ่งทุกคน ซึ่งจะเห็นได้ว่าไม่
จำเป็นจะต้องนุ่งเฉพาะคนเผ่าคนแก่เท่านั้น ซึ่งจากการเก็บ
ข้อมูล ผู้ศึกษาสอบถามช่างทอผ้าอุบลฯ ก็ได้คำตอบตรงกับ
อุดม สมพร ว่า ชินแลเป็นชินที่หญิงชาวไทยยวนใช้สวม
ใส่ในการทำงานกันทุกเพศทุกวัย (อุดม สมพร, 2540: 43)

ผ้าชิ้น ของชาวไทยยวนที่ทอกันอยู่ใน

ปัจจุบันมีอยู่ทุกชนิด ที่ไม่พบคือชินดินจกด้วยกมูกสลับ
มัดหมี่ การทอแบบดั้งเดิมเป็นชินชนิดต่างๆ ได้แก่ ชิน
ตา ชินชีว ชินแล และชินดินจกก็ลดน้อยลงไปมาก การ
ทอส่วนมากไม่ใช้เทคนิคการเย็บส่วนประกอบที่เป็นโครง
สร้างทั้ง 3 ของชินต่อกันแล้ว แต่จะมีการประกบติดโดย
การทอตัวชินกับหัวชินติดกัน ลักษณะของหัวชินก็เป็นผ้า
พื้นธรรมดา ไม่ได้ปล่อยชายผ้าให้ฟู ไม่ประกอบป้าวเข้า
ไปเช่นที่การทอแบบดั้งเดิม ส่วนผ้าชินดินจกหรือผ้าชิน
จกทั้งตัว นิยมทอกันมากที่ตำบลดอนแร่ ส่วนตำบลคูบัว
นั้นพบว่าการทอกันน้อย เนื่องจากต้องใช้ศิลปะขั้นสูง

ในการทอ ผู้ทอต้องมีความชำนาญและความอดทนเป็น
อย่างมาก และต้องใช้เวลาทอต่อผืนไม่ต่ำกว่า 5 เดือน
หากทอไว้ขายมีราคาแพงมาก ถ้าเป็นดินจกใหม่มี
ราคา 4,500-5000 บาท จึงไม่ค่อยมีคนนิยมซื้อ ยกเว้น
แต่ผู้ที่มีความชอบและสนใจจริงๆ ช่างทอจึงไม่ค่อยทอผ้า
ชนิดนี้ออกมา ส่วนผ้าทอที่ช่างทอนิยมทอในปัจจุบัน
จะเป็นผ้าชินที่ทอด้วยวิธีการจกลายประกอบง่ายๆ เช่น
ลายขอ ลายมะลิเลื้อย ลายดอกจัน เป็นต้น ตามแบบที่ผู้
ซื้อกำหนด หรือตามแต่ผู้ทอจะคิดขึ้นเอง ไม่มีแบบแผน
ว่าจะทอเป็นชินชนิดใด เพียงแต่ทอเป็นผืนขนาดเท่าผ้า
ชินเท่านั้น ผู้ซื้อก็นิยมซื้อไปตัดเอาลายไปประกอบการตัด
เย็บเสื้อผ้า แต่ไม่นิยมนุ่งผ้าชินทั้งผืน

ย่าม ของชาวไทยยวนมี 3 ชนิด ได้แก่ ย่าม
จก ย่ามแดง และย่ามงาน ดังนี้

ย่ามจก อุดม สมพร (2540: 45) กล่าวถึง ย่าม
จก ไว้ว่า เป็นย่ามชนิดหนึ่งของชาวไทยยวนราชบุรี ซึ่ง
เป็นย่ามที่ตัดเย็บด้วยผ้าจกซึ่งทอขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อใช้
ทำย่ามจก นิยมทอเพื่อถวายพระหรือผู้ที่ตนนับถือไว้ใช้ใส่
สัมภาระ

ย่ามแดง เป็นย่ามสำหรับผู้หญิง ใช้สำหรับใส่
หมากพลู หรือสัมภาระต่างๆ สำหรับเดินทางไกล

ย่ามงาน เป็นย่ามที่ชาวไทยยวนมีใช้กันทุก
ครอบครัว สำหรับใส่ผลิตผลทางการเกษตรแล้วนำไปขาย
หรือเดินทางเข้าไปหาของป่า หรือใช้หมักแป้งทำขนมเส้น
หรือขนมจีน

การทอย่ามจกในปัจจุบันทอเพื่อถวายพระ หรือ
ทอให้กับคนที่ตนเองนับถือ ไม่นิยมทอไว้ขาย เพราะว่ามี
ราคาแพง ทำให้ไม่ค่อยมีคนซื้อ อีกทั้งคนสมัยปัจจุบัน
ไม่นิยมใช้ย่ามใส่สัมภาระเช่นในสมัยก่อน จึงทำให้ใน
ปัจจุบันชาวไทยยวนที่ยังทอย่ามเหลืออยู่น้อยมาก และช่าง
ทอรุ่นใหม่ของชุมชนไทยยวนก็ทอผ้าจกสำหรับทำย่ามไม่
ได้กันแล้ว

ผ้าขาวม้าจก อุดม สมพร (2540:46) ได้กล่าว
ถึงผ้าขาวม้าของชาวไทยยวนราชบุรีว่ามีอยู่ 2 ชนิด คือ
ผ้าขาวม้าจก มีการทอจกลายไว้ทั้งสองข้างของ

ชายผ้า ตัวผ้าขาวม้าเป็นสีแดง ลายที่ใช้จึงมีลายขอเหลียว
ลายม้า ลายคน ลายคันไม้ เป็นต้น

ผ้าขาวม้าแดง เป็นผ้าที่ทอด้วยฝ้ายสีแดง ชาย
ทอเป็นสีดำหรือสีเขียวกก็ได้ นิยมใช้กันมากในสมัยโบราณ
ปัจจุบันมีการใช้กันบ้างที่ตำบลคอนแร่

ปัจจุบันไม่มีการทอผ้าขาวม้าแดงในตำบลคูบัว
แต่มีการทอผ้าขาวม้าลายตารางที่ทำจากผ้าฝ้ายแทน ซึ่ง
กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก

ผ้าตะแคง เป็นผ้าที่จกลายทั้งสองเป็นลายต่างๆ
ใช้สำหรับเช็ดหน้า หรือเช็ดน้ำหมาก (อุดม สมพร, 2540:
46) จากการสอบถามช่างทอในปัจจุบันของผู้ศึกษา พบว่า
ในปัจจุบันไม่มีการทอผ้าตะแคงแล้ว

หมอนอก ชาวไทยชนวนนิยมทอจกเป็นหน้า
หมอน เรียกว่าหมอนจก เพื่อถวายวัด พบหมอนจกจำนวน
มากในวัดที่อยู่ในชุมชนไทยชนวนราชบุรี เช่น ตำบลคูบัว
ตำบลคอนแร่ ตำบลห้วยไผ่ ฯลฯ แต่จากการสอบถามช่าง
ทอในปัจจุบันของผู้ศึกษาพบว่า ในปัจจุบันนี้ไม่มีชาว
ไทยชนวนคนใดทอหน้าหมอนจกอีกแล้ว

นอกจากผ้าแล้วชาวไทยชนวนยังมีงานหัตถกรรม
อีกทอชนิดอื่นๆที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น กระเป๋าดักคาด
เอว เป็นงานที่สตรีชาวไทยชนวนถักขึ้นเพื่อให้คนรักหรือ
สามีใส่สักระยะเวลาออกจากบ้าน ซึ่งไม่พบว่ามีการผลิตขึ้น
ใหม่ในปัจจุบัน ผ้าม่วง ซึ่งถึงจะไม่ใช่วัฒนธรรมการทอที่
เป็นลักษณะเฉพาะของชาวไทยชนวนแต่ก็เป็นการใช้
ภูมิปัญญาในการถักทอที่มีอยู่เดิมมาใช้ปรับเข้ากับยุคสมัยที่
เปลี่ยนแปลงไป

2. พักทอที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม

ผ้าที่ชาวไทยชนวนใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ ผ้าปกหัว
หน้าจก เป็นผ้าที่ทอขึ้นเพื่อใช้คลุมศีรษะนาค ขณะแห่
นาคไปบวช มีขนาดยาวประมาณ 16-19 นิ้ว กว้างประมาณ
15-17 นิ้ว ทอด้วยเส้นฝ้ายหรือเส้นไหม ตรงกลางจะปล่อย
ให้มีพื้นผ้าสีขาวขนาด 3 x 4 นิ้ว ชายผ้าทั้ง 4 ด้าน มี
ชายครุยร้อยด้วยลูกแก้วสีต่างๆ เพื่อให้ดูสวยงาม (อุดม
สมพร, 2540: 44)

ลวดลายผ้าจากไทยชนวนราชบุรี

อุดม สมพร (2540: 55-67) ได้
จัดหมวดหมู่ลายผ้าจากไทยชนวนราชบุรีออก
เป็น 2 ประเภทกลุ่มลาย คือ ลายหลัก
และลายประกอบ

1. **ลายหลัก** เป็นลายขนาดใหญ่
ที่ใช้จกอยู่ตรงกลางของผืนผ้า มีรูปทรงที่
เป็นหลักใหญ่ๆ มาแต่โบราณถึงพุทธศักราช 2537 จำนวน
8 ลาย คือ ลายดอกเขี้ยว ลายกาบ ลายหน้าหมอน ลาย
โก้งแก้ง ลายกาบดอกแก้ว ลายโก้งแก้งซ้อนเขี้ยว ลายกาบ
ซ้อนหัก ลายหักนกคุ้ม และในปี พ.ศ. 2538 อาจารย์
อุดม สมพร ผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลปะผ้าจกราชบุรี
ได้สร้างลายผ้าจกลายหลักขึ้นอีก 1 ลาย คือ ลายแคทราย
(แคทรายเป็นชื่อของไม้ยืนต้นที่ใกล้สูญพันธุ์ ลายแคทราย
ที่เป็นลายใหม่นี้เป็นลายที่ถอดแบบมาจากดอกของต้นแค
ทราย) ลายแคทรายจึงนับเป็นลายที่ 9 ของลายหลักของ
ผ้าจกไทยชนวนราชบุรี ลายหลักทั้ง 9 ลาย ยังแบ่งออก
เป็น 2 กลุ่ม คือ ลายหลักเดี่ยว และลายหลักผสม

1.1 **ลายหลักเดี่ยว** ได้แก่ มีหลายชนิดลายที่มี
เอกลักษณ์เฉพาะมีชื่อเรียกสืบต่อกันมาแต่โบราณ เช่น
ลายหน้าหมอน รูปทรงคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
ลายดอกเขี้ยว รูปทรงของลายไม่สามารถ
สันนิษฐานได้แน่ชัดว่าคล้ายกับสิ่งใด

ลายกาบ ลักษณะลายคล้ายกับกาบไม้ไผ่
ลายโก้งแก้ง ไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่ามีรูปทรง
คล้ายอะไร

ลายกาบดอกแก้ว เป็นลายในตระกูลลายกาบ
นักวิชาการส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม
กำหนดชื่อนี้ขึ้นมาใหม่

1.2 **ลายหลักผสม** เกิดจากการนำบางส่วนของ
ลายเดี่ยวผสมกัน เพื่อให้เกิดเป็นลายหลักขึ้นมาใหม่อีกลาย
หนึ่ง การผสมลายเดี่ยวเป็นลายสำหรับจก นับเป็น
ภูมิปัญญาของช่างฝีมือ ไทยชนวนมาแต่โบราณที่ได้สร้าง
ความหลากหลายของลวดลาย ลายหลักผสมที่ใช้จก ได้แก่

(1) **ลายโก้งแก้งซ้อนเขี้ยว** เป็นลายที่เกิดจากการ
ผสมระหว่างลายโก้งแก้งกับลายดอกเขี้ยว ชื่อนี้เรียกสืบทอด
กันมาแต่โบราณ

(2) ลายกาบซ้อนหัก เป็นลายผสมระหว่างลายกาบกับลายหัก

(3) ลายหักนกคู่ เป็นลายผสมสืบทอดมาแต่โบราณ

(4) ลายแคทราย เป็นลายหลักผสมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ตามแบบดอกแคทราย โดยอาจารย์อุดม สมพร ผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลปผ้าจกไทยชนราชบุรี

2. ลายประกอบ ได้แก่ ลายที่มีขนาดเล็กกว่าลายหลัก ใช้สำหรับจกประกอบลายหลัก ลายประกอบจะถูกจัดอยู่ทั้งสองข้างของลายหลักข้างละเท่าๆ กัน ลายประกอบมีหลากหลาย แต่ละลาย ในแต่ละพื้นบ้านอาจเรียกชื่อไม่เหมือนกัน หรือบางลายก็ไม่มีชื่อเรียก ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าช่างฝีมือรุ่นใหม่ไม่ได้จดจำกับคนรุ่นก่อนไว้ ลายประกอบแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ลายเดี่ยวและลายผสม

ตัวอย่างลายประกอบเดี่ยว เช่น

1) ลายดอกข้าวตอก สันนิษฐานว่ามีรูปลักษณะคล้ายกับรูปทรงของข้าวตอก (ข้าวตอก คือ ข้าวเปลือกคั่ว ใช้ทำขนมกระยาสารท) นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือใช้ทอจกประดับหรือแทรกไว้ในลายหลัก หรือลายประกอบอื่น ๆ

2) ลายประแจ สันนิษฐานว่าคล้ายกับรูปทรงตะขอ หรือลายประแจเงิน นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือใช้ทอประกอบกับลายหลักเพื่อให้เกิดความหลากหลายบนลวดลายของผืนผ้า เช่น ดินของผ้าชิ้นดินจก หน้าหมอนจก ย่ามจกสมัยโบราณ ผ้าปักหัวนาจก

3) ลายขอ มีรูปลักษณะคล้ายกับลายสวัสดิกะหรือลายประแจเงิน นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือ ใช้ทอจกประกอบลายหลักเพื่อให้เกิดความสวยงามและทำให้มีลายเต็มหน้าผ้า พบในผ้าชิ้นดินจก ย่ามจก ผ้าปักหัวนาจก และหมอนจกโบราณ

4) ลายกุศ สันนิษฐานว่ามีรูปลักษณะคล้ายกับรูปทรงของปลายใบผักกูด นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือใช้ทอเป็นส่วนประกอบของลายหลักและลายประกอบอื่นๆ

เช่น ลายชะเปา พบมากในดินผ้าชิ้นดินจก ผ้าปักหัวนาจก หน้าหมอนจก

5) ลายนกคู่กินน้ำอ่วมเต้า สันนิษฐานว่ารูปลักษณะได้มาจาก นกสองตัวกำลังกินน้ำในน้ำเต้าใบเดียวกัน (เป็นการตั้งชื่อตามพฤติกรรมของสัตว์) พบมากในดินผ้าชิ้นดินจก หน้าหมอนจก ผ้าปักหัวนาจก

6) ลายขอเหลี่ยม สันนิษฐานว่ามีรูปลักษณะเหมือนรูปทรงตะขอ ประแจเงิน นิยมทอกันทั่วไปในหมู่ช่างฝีมือไทยชนราชบุรีใช้ทอจกในผ้าชิ้นตา หน้าหมอนจก

7) ลายนกเข้าโอง สันนิษฐานว่ามีรูปลักษณะคล้ายกับนกฮูกอยู่ในโพรงไม้ นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือใช้ทอประกอบในดินผ้าชิ้นดินจก

8) ลายนาค สันนิษฐานว่าเรียกชื่อตามลักษณะของพญานาค แหล่งที่ทอ ได้แก่ กลุ่มช่างฝีมือตำบลคอนแร่ ตำบลห้วยไผ่ ใช้ทอเป็นลายหน้าหมอนจก แหล่งที่ทอลายนี้คือกลุ่มช่างฝีมือคอนแร่ ห้วยไผ่

9) ลายม้า สันนิษฐานว่ามีรูปทรงเหมือนม้า ใช้จกส่วนบนของตัวชิ้นดินจก ผ้าขาวม้าจก ชิ้นตา ผ้าปักหัวนาจก แหล่งที่ทอลายนี้ ได้แก่ กลุ่มช่างฝีมือคอนแร่ ห้วยไผ่ รางบัว รางอ่าว จอมบึง

10) ลายนก สันนิษฐานว่ามีรูปทรงเหมือนนก ทอกันในทุกกลุ่มช่างฝีมือไทยชนราชบุรี ใช้ทอประกอบในผ้าชิ้นดินจก ชิ้นตา หน้าหมอนจก ผ้าปักหัวนาจก ผ้าขาวม้าจก และย่ามจก

ตัวอย่างลายประกอบประเภทลายผสม เช่น

1) ลายชะเปา นิยมทอกันในทุกกลุ่มช่างฝีมือไทยชนราชบุรี ใช้ทอเป็นส่วนล่างของดินผ้าชิ้นดินจก เชิงผ้าชิ้นดินจกของชาวไทยชนราชบุรีทุกพื้นจะต้องมีลายชะเปาประกอบอยู่ด้วยเสมอ

2) ลายมะลิเลื้อย สันนิษฐานว่ามีรูปลักษณะเป็นแถวเลื้อยคล้ายรูปทรงของต้นมะลิเลื้อยไปตามพื้นดิน นิยมทอในทุกกลุ่มช่างฝีมือไทยชนราชบุรี ใช้ทอร่วมกับลายหลัก พบมากในผ้าชิ้นดินจก ย่ามจก ผ้าปักหัวนาจก หน้าหมอนจก เป็นลายประกอบที่นิยมทอกันมากที่สุด

โดยภาพรวมแล้วศิลปะผ้าจกของชาวไทยชนใน จังหวัดราชบุรี จะพบลายนกคู่กินน้ำอ่วมเต้าโคเค่นสง่า งามอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของลายลักษณะ ปรากฏ อยู่บนผืนผ้าอย่างละเอียดนุ่มลึก สีสันทึกลมกลืนอันมีพื้น คำ จกแดง และแซมเหลืองเป็นหลัก ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ ของผ้าจกราชบุรี ถึงแม้ว่านกคู่กินน้ำอ่วมเต้าจะโคเค่น เป็นสง่าอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของลายลักษณะของ ฝีมือการจกที่ประณีตของสตรีชาวล้านนาในจังหวัดราชบุรี ก็จริงอยู่ แต่จกที่มาจากแต่ละพื้นที่ของราชบุรีก็หาได้มี ความละเอียดของเอกลักษณ์เหมือนกันไม่ ต่างคงลักษณะ ของแต่ละท้องถิ่น (อุดม สมพร, 2538) จะเห็นได้ว่า ลวดลายต่างๆ ที่ชาวไทยชนใช้ในการทอผ้าจกจะเป็นลวด ลายที่ละเอียดอ่อน แสดงถึงภูมิปัญญาของผู้ทอ จากการ สอบถามช่างทอในปัจจุบันพบว่า การทอผ้าจกของชาว ไทยชนยังคงทอตามลวดลายดั้งเดิมที่สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษ ที่เพิ่มขึ้นมาก็ือ ลายแคทราย ผ้าจกที่ทอขาย ส่วนใหญ่จะเป็นลวดลายง่ายๆ อาทิ ลายประกอบต่างๆ เช่น ลายขอเหลียว ลายมะลิเลื้อย ลายดอกแก้ว เป็นต้น เพราะเป็นลวดลายที่ทอไม่ยากและใช้เวลาในการทอไม่ นาน อีกทั้งราคาไม่แพง ส่วนลวดลายที่ยากก็ยังมี การ ทอกันอยู่ แต่ต้องอาศัยช่างทอที่มีฝีมือดี และชำนาญเท่านั้น ส่วนราคาจะเพิ่มตามไปด้วย

วัตถุดิบที่ชาวไทยชนราชบุรีใช้ในการทอผ้า

วัตถุดิบในการผลิตผ้าทอของชาวไทยชน คือ เส้นใยและสีย้อม ในอดีตชาวไทยชนนิยมใช้เส้นใยฝ้าย ทอผ้า โดยปลูกฝ้ายใช้เอง หากไม่พอจะต้องซื้อฝ้ายมาจาก แหล่งอื่น เช่น จากจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อได้ดอกฝ้ายมา แล้วก็นำดอกฝ้ายมาผลิตเป็นเส้นด้ายสำหรับทอ ปัจจุบัน เส้นใยที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นเส้นใยไหมประดิษฐ์ซื้อจากโรงงาน และมีการสั่งซื้อเส้นใยไหมแท้มาจากจังหวัดขอนแก่น โดย จะสั่งซื้อจากชาวขอนแก่นที่มาตั้งรกรากในชุมชนไทยชน กุบัว ส่วนเส้นใยฝ้ายนั้นยังมีใช้ทอผ้าอยู่บ้างแต่จะใช้ทอผ้า ห่ม ผ้าขาวม้า เป็นต้น

ปัจจุบันเส้นใยไหมประดิษฐ์ได้รับความนิยม มากกว่าฝ้าย เนื่องจากการสืบสานภูมิปัญญาในการผลิต และใช้เส้นใยจากฝ้ายได้ขาดช่วงลง เมื่อศิลปะการทอผ้า

กลับมาเฟื่องฟูอีกครั้งจึง ทำให้ช่างทอรุ่นใหม่ไม่ สามารถผลิตและใช้เส้น ใยจากฝ้ายเช่นดังบรรพชน ได้ กอปรกับเส้นใย ไหมประดิษฐ์มีราคาไม่ แพง และสะดวกในการ ใช้งานมากกว่า มีความ ทนทานและทอออกมาได้ เนื้อผ้าดีกว่า ช่างทอผ้า ไทยชนรุ่นใหม่จึงหัน มาให้ความนิยมเส้นใย ไหมประดิษฐ์แทน

ส่วนสีที่ใช้ในการย้อมแต่เดิมช่างทอจะต้องย้อม สีเส้นใยเอง ใช้จะสีที่ผลิตจากวัสดุสรรมชาติ อาทิ ดอก ใบ ราก แก่น ของต้นไม้ชนิดต่างๆ ปัจจุบันใช้สีเคมีย้อม ทั้งหมด และช่างทอสั่งซื้อเส้นใยจากโรงงานย้อมสำเร็จมา แล้ว เส้นใยเลือกสีได้ตามสีที่ต้องการ ส่วนเส้นใยไหมตัว แทนจำหน่ายย้อมสีสำเร็จมาให้ ช่างทอสามารถสั่งซื้อเส้น ใยสีที่ต้องการได้

มีช่างทอบางคน ได้ไปเรียนรู้การย้อมเส้นใยด้วย ตัวเอง และได้พยายามนำมาย้อมใช้เอง อีกทั้งยังนำความ รู้มาเผยแพร่แก่ช่างทอในชุมชนอีกด้วย

โดยสรุปวัตถุดิบที่ใช้ทอผ้าในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงจากในอดีตทั้งเส้นใยและสีที่ใช้ ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกแก่ช่างทอได้มากขึ้น แต่ก็เป็นที่น่าเสียดาย ที่ภูมิปัญญาการเตรียมวัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้าที่ส่งสมมาจากบรรพบุรุษต้องสูญหายไป

ขั้นตอนการเตรียมเส้นใยในอดีต เริ่มจาก (1) เก็บ ดอกฝ้าย (2) อัดฝ้ายเพื่อแยกเมล็ดออกจาก (3) ตีฝ้ายให้ฟูด้วย กง นำฝ้ายมาม้วนให้เป็นแท่ง (4) กรอให้เป็นเส้นใยพร้อม ทอด้วยฝืน และระวึง (5) นำเส้นด้ายมาย้อมด้วยสี ธรรมชาติตามขั้นตอน ส่วนขั้นตอนการเตรียมในปัจจุบัน คือ ซื้อเส้นใยย้อมสำเร็จมาจากโรงงานแล้วกรอเส้นด้ายได้ หลอดพร้อมทอ ส่วนขั้นตอนการทอ ในอดีตและใน ปัจจุบันมีขั้นตอนเหมือนกัน คือ เตรียมเส้นด้ายยืน/ ขึ้น หูก/ เก็บตะกอ/ ทอและจก

ปัจจุบัน ช่างทอชาวไทยวนในตำบลลุ่มบัวไม่นิยมที่จะเตรียมเส้นด้ายขึ้น และเก็บตะกอลเองเนื่องจากเป็นขั้นตอนที่ยุ่งยาก มีช่างทอจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีความรู้ในเรื่องการเตรียมด้ายขึ้นและการเก็บตะกอลเลย จึงทำให้เกิดอาชีพรับจ้างเตรียมด้ายขึ้นและเก็บตะกอลขึ้น โดยช่างที่ได้รับค่าจ้างไว้วางใจและเป็นที่ยอมรับมากเป็นคนภายนอกชุมชนที่เคยทำกิจการโรงทอผ้ามาก่อน

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า ผดุง

1 หูก หรือ กี่ เป็นเครื่องมือหลักในการทอผ้าของชาวไทยวนในตำบลลุ่มบัว ใช้สำหรับเป็นที่พักเส้นด้ายขึ้น หูกหรือกี่ยี่ที่ใช้กันภายในชุมชน มีอยู่ 2 ชนิด ได้แก่ กี่มือ (กี่ยี่พื้นบ้านหรือหูกทอผ้าแบบดั้งเดิม) ส่วนอีกชนิดหนึ่ง คือ กี่กระดูก กี่ทอผ้าแต่ละหลังจะประกอบด้วย

1) ไม้เป็นกี่ยี่ เป็นที่นั่งของผู้ทอ

2) ไม้กี่ยี่พื้น หรือ ไม้ม้วนผ้า ใช้สำหรับม้วนผ้าที่ทอแล้ว

3) ฟืม (ฟืมหวี) เดิมชาวไทยวนใช้ฟืมที่มีฟืมหวีทำด้วยไม้ไผ่ แต่ในปัจจุบันบางคนก็นิยมใช้ฟืมที่ทำด้วยเหล็ก เพราะสะดวก และแข็งแรงทนทานกว่า ฟืมหวีของฟืมจะถี่หรือห่างแล้วแต่ความต้องการของช่างฝีมือผู้ทอ โดยในแต่ละช่วงของฟืมหวีจะเป็นที่สำหรับสอดเส้นด้ายขึ้นช่องละหนึ่งถึงสองเส้นแล้วแต่ประเภทของเนื้อผ้าที่ต้องการ ช่องว่างของแต่ละฟืมหวีมีหน้าที่เรียงเส้นด้ายขึ้นให้เป็นระเบียบ ส่วนความกว้างของฟืมเป็นตัวกำหนดความกว้างของหน้าผ้า โดยส่วนตีนของผ้าตีนจกจะใช้ฟืม 320 ฟืมหวี ด้ายขึ้น 640 เส้น ในการทอจำนวนช่องฟืมหวีของฟืมจะใช้ในการคำนวณลวดลายและขนาดของผ้าชิ้นตีนจกเพื่อใช้ในการทอ

2 ตะกอ เป็นส่วนที่ทำหน้าที่ดึงให้เส้นด้ายขึ้นแยกขึ้นและลงสลับกันเพื่อให้กระสวยนำเส้นด้ายพุ่งผ่านตลอดแนวจนเกิดเป็นเนื้อผ้าลายชัดเจน ตะกอของชาวไทยวนส่วนใหญ่จะทำด้วยเส้นด้ายหรือไนลอน

3 ไม้หาบหูก ใช้สำหรับแขวนฟืมและตะกอ

4 ม้าไม้ (ขาตะ) เป็นส่วนที่สัมพันธ์กับตะกอ

โดยมีเชือกข้างหนึ่งผูกโยงไว้กับตะกอ เมื่อเหยียบม้าไม้ข้างที่ผูกติดกับตะกอใด ตะกอนั้นก็จะทำให้เส้นด้ายขึ้นที่ผูกติดอยู่แยกลงข้างล่าง ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นด้ายขึ้นที่เป็นลำดับคี่ และเส้นด้ายขึ้นที่เป็นลำดับคู่ เพื่อให้เส้นด้ายพุ่งผ่านตลอดแนวได้สะดวก ม้าไม้ของกี่ยี่มือ (กี่ยี่พื้นบ้าน หูกแบบดั้งเดิม) ทำด้วยไม้ไผ่หรือ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจก

ชาวไทยวนมีวิธีการถ่ายทอดสืบสานภูมิปัญญาในการทอผ้าจก 3 รูปแบบ

1. การสอนแบบดั้งเดิม ในอดีตวิธีการถ่ายทอดศิลปะผ้าจกให้แก่ลูกหลาน คือ ให้ดูลายต่างๆ ในผืนผ้าเก่าที่เป็นแบบด้วยวิธีตาต่อตา มือต่อมือ ให้แก่ลูกหลานของตนเป็นการเฉพาะตัว กล่าวคือ แม่จะใช้นิ้วชี้เส้นด้ายที่ผูกมัดเป็นลายต่างๆ ให้ผู้ฝึกหัดทอว่าลายตรงนี้ใช้เส้นจกสอดข้ามเส้นขึ้นกี่เส้น ลายตรงนั้นใช้เส้นจกทับเส้นขึ้นกี่เส้น ผู้ฝึกหัดต้องตั้งใจจดจำไว้ ผู้ที่มีความมุ่งมั่นพยายามและมีความจำเป็นเลิศเท่านั้นที่ไม่เบื่อบ่อยการฝึกทอ เมื่อฝึกหัดทอบ่อยๆ จนจำลายผืนต่อผืนได้แล้วก็จะเกิดทักษะ มีความชำนาญในการทอ และสืบทอดกันมาเกือบทุกครอบครัว การสอนวิธีดั้งเดิมนี้ ปัจจุบันยังมีอยู่ที่กลุ่มช่างฝีมือลูกหลานของชุมชนชายซอน กำลังหาญ บ้านหัวนา หมู่ที่ 12 ตำบลลุ่มบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

2. สอนแบบการดูลายต้นแบบ เมื่อปี พ.ศ.2520 มีการพัฒนาวิธีการถ่ายทอดและฝึกทอลายผ้าจกขึ้นอีกระบบหนึ่ง เป็นวิธีที่ทำให้จดจำลายได้ง่ายขึ้น และสามารถสอนทอในเวลาเดียวกันได้หลายคน วิธีนี้นิพนธ์สมบุญ คำยอด ชาวไทยวนผู้สอนทอผ้าจกบ้านหัวนา ตำบลดอนแร่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ได้รับคำแนะนำจากกองอุตสาหกรรมในครอบครัว ให้ใช้วิธีคัดลอกลายจากผืนผ้าที่เป็นต้นแบบลงในตารางกราฟ กล่าวคือ พื้นที่ของจุดตัดระหว่างเส้นแนวตั้งกับเส้นแนวนอนเป็นตัวแทนของจุดตัดเส้นขึ้นกับเส้นจก เส้นด้ายขึ้นแทนด้วยช่องกราฟแนวตั้ง เส้นด้ายจกแทนด้วยช่องกราฟในแนวนอน วิธีการสร้างลายด้วยระบบบนเส้นกราฟ สะดวกในการฝึกหัดทอกว่าวิธีการทอแบบดั้งเดิม เพราะผู้ฝึกหัดมีแบบสำหรับ

ฝึกหัดโดยไม่ต้องจดจำลายไว้ในสมอง การสอนก็แนะวิธี
ดูลายให้แก่ผู้ฝึกหัดได้ครั้งละหลายคน ไม่ต้องใช้วิธีมือชี้
สมองจำเช่นในอดีตที่ผ่านมา

ปัจจุบันการทอวิธีนี้ใช้กันอย่างแพร่หลาย และ
เป็นที่นิยมของผู้ฝึกหัดใหม่ อาทิ กลุ่มตำบลคอนแร่ กลุ่ม
ตำบลรางบัว โดยทั้งสองกลุ่มนี้มักใช้ลาย “กาบแก้ว” ใน
การฝึกหัดทอเพียงลายเดียว จึงทำให้ผ้ายลายนี้กลายเป็น
เอกลักษณ์ของผ้าทอตระกูลคอนแร่ในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา
นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2536 การทอผ้าจากวิธีนี้ได้เผยแพร่
ไปยังอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด โดยสตรีชาวเขาสมิง
ได้มาฝึกทอจากที่ศูนย์สืบทอดศิลป์ผ้าจกราชบุรี แล้ว
นำกลับไปทอที่บ้านเกิด นับได้ว่าเป็นการเผยแพร่ศิลปะ
ผ้าจากไปสู่ชาวไทยที่ไม่ใช่ชาวไทยชนโดยกำเนิดเป็นครั้งแรก

3. สอนแบบ HAND-HI-TECH ใน พ.ศ. 2536
อาจารย์อุดม สมพร ผู้อำนวยการศูนย์สืบทอดศิลป์ผ้า
จกราชบุรี ได้ริเริ่มสอนทอผ้าจากแบบใหม่ที่เรียกว่า “ระบบ
HAND-HI-TECH” โดยได้รวบรวมลายผ้าจากโบราณของ
จังหวัดราชบุรี และพัฒนาระบบข้อมูลเพื่อให้นายธีรภัทร์
นิติธารานุกูล อาจารย์วิทยาลัยเทคนิคราชบุรีสร้าง
โปรแกรม HAND-HI-TECH สอดคล้องสำหรับจอ ในการ
นี้ศูนย์สืบทอดศิลป์ผ้าจกราชบุรีได้รับการบริจาคเครื่อง
คอมพิวเตอร์ไว้เป็นสมบัติของศูนย์ฯ จากนายแจ่ม สัน
สมุทร คหบดีของจังหวัดราชบุรี

วิธีการสอนแบบ HAND-HI-TECH ดังกล่าว
จะใช้คอมพิวเตอร์สร้างลายที่ละเอียด ผู้ฝึกหัดจะทอจากตาม
แต่ละสอ เมื่อจกสอสีที่หนึ่งเสร็จแล้วก็จะกดคีย์
คอมพิวเตอร์ครั้งหนึ่ง สอที่สองก็จะปรากฏขึ้นมาบนหน้า
จอ ผู้ฝึกจะทอตามไปจนครบลายของดอกที่ได้สร้างไว้ใน
คอมพิวเตอร์แทนการดูลายจกกระดาษที่แขวนไว้หน้าหูก
วิธีนี้ทำให้ผู้ฝึกหัดทอเข้าใจขั้นตอน หลักการ วิธีการได้ง่ายขึ้น
โปรแกรมจะสร้างลายผ้าขึ้นทีละแถว ลายในแถว
อื่นที่ไม่ต้องการทอก็จะไม่ปรากฏบนหน้าจอ จึงไม่ทำให้
ผู้ทอสับสนในการดูลายต้นแบบ (อุดม สมพร, 2540:
140 -141) แต่การเรียนรู้แบบนี้ยังไม่เป็นที่นิยม เนื่อง
จากชาวบ้านใช้คอมพิวเตอร์ไม่เป็น อีกทั้งอุปกรณ์
คอมพิวเตอร์เป็นสิ่งของราคาแพง ชาวบ้านจึงนิยมเลือก

การทอจากการดูกราฟ เพราะสะดวก ประหยัด และ
เข้าใจได้ง่ายกว่า

พาทอกับวิถีชีวิตชาวไทยชน

ผ้าและกระบวนการทอผ้าเป็นกระบวนการทาง
สังคมที่มีความหมายซับซ้อน และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิต
รวมทั้งบทบาททางสังคมของผู้หญิงในชุมชนได้อีกด้วย
เนื่องจากในสังคมไทยชนบทการทอผ้าเป็นหน้าที่ของผู้หญิง
เท่านั้น ซึ่งหากมองให้ลึกซึ้งแล้วกระบวนการทอผ้ากลายเป็น
กระบวนการจัดเกลาทางสังคม (Socialization)
ประการหนึ่งที่พยายามสร้างให้ผู้หญิงชาวไทยชนมี
บทบาทตามที่สังคมไทยชนคาดหวัง ซึ่งเกิดมาจาก
ภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษไทยชนสร้างขึ้นสั่งสมสืบทอดกัน
มาเป็นเวลานาน นั่นคือค่านิยมที่ว่า สตรีใดที่สามารถทอผ้า
จากได้จะเป็นผู้มีคุณสมบัติของกุลสตรี เหมาะสมพร้อมที่
จะแต่งงานเป็นแม่บ้านได้ (อุดม สมพร, 2540: 32)
ดังนั้น หากผู้หญิงไทยชนคนใดทอผ้าจากเป็นก็จะได้รับการ
ยอมรับจากสังคมในชั้นหนึ่ง หญิงชาวไทยชนจึงพยายาม
อย่างยิ่งที่จะฝึกฝนทอผ้าจากให้มีความชำนาญ แม้จะทำ
หน้าที่ถ่ายทอดกรรมวิธีการทอให้แก่ลูกสาว กรรมวิธีการ
ทอผ้าจากถูกส่งผ่านจากคนไทยชนรุ่นหนึ่งมาสู่คนไทยชน
อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน

เนื่องจากเป็นงานของผู้หญิงโดยเฉพาะ ผ้าจากและ
กระบวนการทอผ้าจากจึงกลายมาเป็นเวทีแสดงบทบาททาง
สังคมของเพศหญิง ทำให้สังคมรับรู้ว่าเพศหญิงนั้นมีความ
สำคัญต่อสังคมมากไม่แพ้เพศชาย อย่างน้อยที่สุดก็คือพวก
เธอมีบทบาทเป็นผู้ผลิตปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรง
ชีวิต และยังทำหน้าที่รื้อยรัดสังคมให้เกิดความเหนียวแน่น
ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับชุมชน กล่าวคือ ภรรยา
จะทอผ้าจากเพื่อเป็นเครื่องใช้ให้กับสามีและลูก หรือแม่มี
หน้าที่ทอผ้าให้ลูกสาวในวันแต่งงาน ซึ่งผ้าผืนนั้นจะได้รับ
การเก็บอย่างทะนุถนอมจากลูกสาวเป็นอย่างดี หรือการ
ทอผ้าเพื่อให้ผู้ทีตนเคารพนับถือ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มี
คุณค่าทางจิตใจที่ทำให้เกิดความใกล้ชิด และสร้างความ
รู้สึกที่ดีต่อกันของคนในสังคม

นอกจากนี้ชาวไทยชนยังทอผ้าจากใช้สำหรับคลุม
ศีรษะในพิธีอุปสมบท และทอย่ามจกและหน้าหมอน

ถวายพระที่ดินและครอบครัวยุทธการพันบดือ เป็นต้น

ผ้าจกและกระบวนการทอผ้าจกยังได้แสดงถึงการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศที่เกิดขึ้นในสังคมไทยชนได้ อย่างชัดเจน กล่าวคือ งานทอผ้าเป็นงานของเพศหญิงที่ ทำในช่วงว่างเว้นจากการทำนา ส่วนเพศชายเมื่อว่างจาก หนัานก็จะเข้าป่า หาของป่า หรือหาไม้มาซ่อมแซมบ้าน เรือน เครื่องมือที่ใช้ทำนา และเครื่องมือในการทอผ้าของ ฝ่ายหญิง ต่อเมื่อเข้าหนัานทั้งผู้หญิงและผู้ชายจะช่วยกันทำนา อย่างเต็มกำลัง

นอกจากนี้ ผ้าทอและกระบวนการทอผ้ายังเป็น ส่วนหนึ่งของการสร้างความเชื่อให้แก่สังคมชาวไทยชน เช่น การทอผ้าชิ้นจะต้องเย็บผ้าขาวขนาดกว้างประมาณ ครึ่งนิ้วยาวเท่าหัวผ้าเข้าไปกับส่วนหัวของผ้าชิ้นด้วยเชื่อว่า ป้าจะสามารถป้องกันผู้สวมใส่ชิ้นจากการถูกกระทำคุณ ุไสย หรือป้องกันการทำเสน่ห์ยาแฝดได้ และยังเชื่ออีกว่า บริเวณริมผ้าของหัวชิ้นจะต้องปล่อยทิ้งไว้ให้ฟูไม่เย็บริม เพราะเชื่อว่าการทำมาหากินจะได้รุ่งเรืองเฟื่องฟูเหมือนชาย ผ้า นั้นก็แสดงได้ว่าความเชื่อในเรื่องโชคกลางและสิ่งเหนือ ธรรมชาติยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงต่อสังคมของชาวไทยชน ราชบุรี

การอนุรักษ์ พื้นฟูและพัฒนา

อุดม สมพร (2540: 123) ได้กล่าวถึงสภาพการ ทอผ้าจกของชุมชนไทยชนราชบุรีในอดีตว่า “การทอผ้า จกในอดีตเป็นการทอเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ผู้หญิงทุก คนต้องทอผ้า

แต่การทอผ้าได้เริ่มคลายความสำคัญลงเมื่อ ประมาณ พ.ศ. 2470 (อุดม สมพร, 2540: 123) ซึ่งถือ ได้ว่าเป็นระยะซบเซาต่ำสุดที่เกิดขึ้นกับผ้าจกและ กระบวนการทอผ้าจกของชาวไทยชน โดยว่ากันว่าในช่วง นั้นแทบจะไม่มีชาวไทยชนราชบุรีลงทอผ้ากันเลย และการส่งต่อภูมิปัญญาในเรื่องการทอผ้าที่สั่งสมมาตั้งแต่ บรรพบุรุษก็เป็นอันขาดช่วงลงอย่างสิ้นเชิง

สาเหตุแห่งการซบเซาอาจเกิดจาก

1) ช่วงปี พ.ศ. 2470-2475 เกิดภาวะแห้งแล้ง ในชุมชน ทำให้การทำนาไม่ได้ผล ข้าวขาดมากแพง

มีชาวไทยชนที่อยู่ในจังหวัดราชบุรีจำนวนมากอพยพ ครัวเรือนขึ้นไปทำมาหากินที่จังหวัดพิษณุโลก บรรดาชาย หญิงต่างก็ต้องเข้าป่าขุดเผือกขุดมันมาหุงแทนข้าวเลี้ยง ครอบครัวจึงไม่มีเวลาที่จะทอผ้าจก

2) เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2482-2488 ชีวิตชุมชนไทยชนไม่สงบ ไม่สามารถ ทอผ้าได้

3) ชาวไทยชนนิยมใช้ผ้าที่ทอจากโรงงาน อุตสาหกรรม ตามค่านิยมสมัยใหม่

4) การทอผ้าจกต้องใช้เวลานาน เสียเวลา ประกอบอาชีพ

5) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ส่งเสริมปลูกฝัง ค่านิยมหรือส่งเสริมการทอผ้าจกเท่าที่ควร

ด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้ศิลปะการทอผ้าจกเริ่มเลือน หายไป “แม้แต่ผ้าจกโบราณที่เป็นมรดกตกทอดมาจาก ย่ายายหลายชั่วอายุคน ก็ยังถูกนักสะสมผ้าใช้อ่านาเงิน กว้านซื้อจากชาวบ้านที่ยังพอมีหลงเหลืออยู่ในครัวเรือน ส่งผลให้ผ้าที่เก็บงำไว้เกือบไม่หลงเหลืออยู่เลย นักสะสม เหล่านั้นจะซื้อไปด้วยใจรักศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านหรือด้วย เพราะอะไร ไม่อาจเดาได้” (อุดม สมพร, 2538)

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงตระหนักถึงความสำคัญของผ้า จกมรดกทางวัฒนธรรมชิ้นสุดท้ายของชาวไทยชน พระองค์ทรงส่งเสริม พื้นฟูศิลปะการทอผ้าจกขึ้น โดยให้ชาว ไทยชนเข้าฝึกการทอผ้าจกจากช่างฝีมือชาวไทยชนที่ยัง เหลืออยู่ อาทิ คุณยายซ้อน กำลังหาญ นางทองอยู่ กำลัง หาญ เป็นต้น ในโครงการมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ แล้วนำความรู้กลับมาประกอบอาชีพการทอผ้าจกในถิ่น เดิมของตน (นายวิเศษ เพชรประดับ, 2534) จึงทำให้ การทอผ้าจกในหมู่สตรีชาวไทยชนเริ่มฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง

ผู้ที่มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์ และพื้นฟู ศิลปะการทอผ้าจกของชาวไทยชนในจังหวัดราชบุรีที่ สำคัญคนหนึ่งคือ อาจารย์อุดม สมพร ในฐานะเป็นผู้สืบ เชื้อสายบรรพบุรุษมาแต่กำเนิดมีความรักและหวงแหน ศิลปะการทอผ้าจกซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพชน จึงตระหนักถึงเรื่องคุณค่าความสำคัญของผ้าจกจึงเริ่มต้น ทำงานเพื่อการอนุรักษ์และพื้นฟูศิลปะการทอผ้าจกมา

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบันด้วยการตั้งศูนย์สืบทอด
ศิลปะผ้าจกราชบุรี ขึ้นศูนย์สืบทอดศิลปะผ้าจกราชบุรีได้
จัดกิจกรรมหลายอย่างต่อเนื่องกัน เช่น

ก. จัดกิจกรรมเพื่อการฟื้นฟู

การฟื้นฟูจะทำให้ผ้าจกกลับมาอยู่ในความทรงจำ
ของคนที่สนใจโดยทั่วไป ทำให้พวกเขาเริ่มที่จะเห็นถึงคุณค่า
ของศิลปะผ้าจก เมื่อเห็นคุณค่าแล้วจะทำให้อยาก
จะอนุรักษ์สิ่งที่มีค่าอันนี้ไว้ กิจกรรมการฟื้นฟูที่จัดขึ้น เช่น

ก. จัดนิทรรศการผ้าขึ้นดินจกโบราณจำนวน 200
กว่าผืนขึ้นที่บริเวณวัดแคทราย เมื่อวันที่ 12 เมษายน
2529

ข. จัดการประกวดผ้าขึ้นดินจกโบราณ เพื่อรับ
โล่พระราชทานของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม
บรมราชกุมารี

ค. จัดแข่งขันการทอผ้าจกเพื่อรับโล่พระราชทาน

ง. จัดประชาสัมพันธ์ทางสื่อมวลชน วิทยุ
โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และนิตยสารต่างๆ ตลอดจนการ
ทำสารคดีเกี่ยวกับผ้าจกราชบุรี ฯลฯ

ข. กิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์

การป้องกันเก็บรักษาสิ่งที่ยอมรับว่ามีคุณค่า มี
ประโยชน์ต่อตนเองและต่อส่วนรวม เมื่อผ้าจกเป็นสิ่งที่
ยอมรับกันว่ามีคุณค่าดังกล่าว ทางศูนย์ฯ จึงได้เริ่มการ
อนุรักษ์ศิลปะผ้าจก โดยการเก็บรวบรวมผ้าขึ้นดินจกโบราณ
ซึ่งเป็นมรดกตกทอดอยู่ในครัวเรือนของชาวไทยชน
ราชบุรีมาเก็บไว้ที่ศูนย์ฯ และเมื่อรวบรวมได้จำนวนหนึ่ง
แล้วจึงเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์ผ้าจกโบราณขึ้นเพื่อเปิดให้ผู้ที่ม
ความสนใจเข้าศึกษาและเยี่ยมชม

ค. กิจกรรมสืบทอดศิลปะผ้าจก

ศูนย์ฯ ได้ดำเนินการ คือ จัดให้มีการฝึกหัดสอน
การทอผ้าจกขึ้นแก่ผู้ที่สนใจทั่วไป ซึ่งนับได้ว่าเป็นกิจกรรม
ที่สำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปะผ้าจกเป็นอย่างมาก
ได้มีการพัฒนาวิธีการสอนทอผ้าจกให้ง่ายต่อการฝึกหัด
และทันสมัยขึ้นเรื่อย ๆ จากที่เคยสอนกันแบบตาต่อตา
มือต่อมือ จากแม่สู่ลูก เปลี่ยนเป็นการทอตามแบบที่ลอก
ลายออกมาใส่กระดาษกราฟ ทำให้สามารถสอนได้ทีละ
หลายคนและง่ายเพราะต่อการจดจำลวดลาย จนมาถึงยุค
คอมพิวเตอร์อย่างในปัจจุบัน

จ. จัดกิจกรรมเพื่อการตลาด

มีหลายกิจกรรม อาทิ จัดตั้งกลุ่มทอผ้าจก มีการ
ดำเนินงานเพื่อการตลาด มีศูนย์จำหน่ายผ้าจกฝีมือของ
สมาชิกในกลุ่ม เป็นการสร้างอาชีพและรายได้ให้กับช่าง
ฝีมือทอผ้าจกเป็นอย่างมาก มีการตั้งกลุ่มแม่บ้านหัตถกรรม
คูบัว เมื่อปี พ.ศ. 2544 กลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวกัน
ของสตรีชาวไทยชนซึ่งมีอาชีพทอผ้าจกที่อาศัยอยู่ใน
ตำบลคูบัว ได้รวมตัวกันตั้งกลุ่มที่มีลักษณะเป็นธุรกิจ
ชุมชนในรูปแบบสหกรณ์ขึ้นมา มีการรวมหุ้นของสมาชิก
เพื่อใช้เป็นเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่ม กลุ่มมีผลกำไรเป็น
เงินจำนวน 440,305 บาท (สรุปผลการดำเนินงาน
ประจำปี 2544 กลุ่มแม่บ้านหัตถกรรมคูบัว) และมี
แนวโน้มว่าการดำเนินงานในอนาคตของกลุ่มจะเป็นไปในทาง
ที่ดีขึ้น อันจะนำไปสู่การสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคงให้
กับสมาชิก อีกทั้งยังเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง
ได้ของชุมชนไทยชนคูบัวในอนาคต

ผ้าจกในปัจจุบัน

มีการปรับปรุงรูปแบบโครงสร้างภายในกลุ่มให้ม
ีการจัดการที่เป็นระบบ และทันสมัยมากยิ่งขึ้น มีการ
ปรับปรุงคุณภาพบรรจุภัณฑ์ให้สวยงาม และผลิตสินค้าเพื่อ
ตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น เพิ่มการขาย
สินค้าที่ตัดเย็บจากผ้าจก เช่น เสื้อ กระเป๋า พวงกุญแจ
เป็นต้น รวมทั้งมีผลิตภัณฑ์ผ้าทอใหม่ๆ เกิดขึ้น เช่น การ
ทอผ้าพื้น ผ้าขาวม้า ฯลฯ ภายในชุมชนชาวไทยชน ตำบล
คูบัว ยังมีกลุ่มทอผ้าอีกหลายกลุ่มที่พยายามรวมตัวกันใน
การฝึกกำลังเพื่อสร้างศักยภาพในการต่อรองทางการ
ตลาดของตัวเองขึ้นมา เช่น กลุ่มแม่บ้านทอผ้าบ้านไต้ หมู่
ที่ 4 นำโดยคุณอร่าม พิบูลแถว, กลุ่มทอผ้าบ้านคุณยาย
ซ้อน กำลังหาญ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังนำการสอนทอผ้าเข้ามาบรรจุใน
หลักสูตรของโรงเรียนภายในชุมชน ทำให้เด็กชาวไทยชน
ในปัจจุบันมีความสามารถในการทอผ้าขึ้นพื้นฐานกันแทบ
ทุกคน และได้รับความสนใจจากเด็กผู้หญิงเป็นจำนวนมาก
โดยวิทยาการที่เข้าไปสอนจะเป็นช่างทอภายในชุมชน มี
เด็กหญิงชาวไทยชนหลายคนเลือกที่จะผันตัวเองมาเป็น

ช่างทอ เพราะเห็นว่าอาชีพทอผ้าโอกาสและช่องทางในการทำมาหากินที่ดี

จากการฟื้นตัวของศิลปะการทอผ้าจกของชาวไทยชนในครั้ง นี้ ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างผ้าจก และการทอผ้าจกที่มีต่อวิถีชีวิตชาวไทยชนเป็นอย่างมาก ในอดีต ผ้าจกและกระบวนการทอผ้าจกมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวไทยชนอย่างลึกซึ้ง และต้องห่างเหินกันไปในระยะชบเซา จนถึงระยะที่ผ้าจกกลับมาฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง แต่ความสัมพันธ์ในครั้งนี้เป็นความสัมพันธ์ที่ผ้าจกและกระบวนการทอผ้าจกมีบทบาทแตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือ ในอดีตชาวไทยชนทอผ้าจกขึ้นเพื่อใช้กันเอง แม่ทอไว้เพื่อรับไว้ลูกสาวที่จะออกรเรือน ภรรยาทอให้สามีด้วยความรัก พุทธศาสนิกชนทอให้ภิกษุด้วยความเคารพนับถือ กิจกรรมในการทอไม่รีบเร่ง เมื่อว่างจากการทำงานจึงทอผ้า และเป็นการทอที่เปี่ยมไปด้วยความรัก ความอ้อมเอมใจและความสุข ผ้าทอที่ออกมาจึงมีลวดลายที่ละเอียดอ่อนและเต็มไปด้วยความประณีต ผ้าและกระบวนการทอผ้าแสดงให้เห็นถึงการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ แสดงให้เห็นถึงความเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา แสดงถึงความเชื่อในเรื่องโชคลางและสิ่งเหนือธรรมชาติ และแสดงถึงความเป็นคนมีพรสวรรค์ทางด้านศิลปะ และมีอารมณ์ศิลปินของชาวไทยชน ต้อง

เปลี่ยนแปลงมาเป็นความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยการเปลี่ยนแปลงเจตนารมณ์ในการทอจากเดิมเป็นการทอผ้าเพื่อจำหน่าย เป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้ ผลจากการฟื้นตัวของศิลปะการทอผ้าจกในครั้งนี้ได้สร้างช่างทอชาวไทยชนรุ่นใหม่ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชาวไทยชนเริ่มเห็นประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจจากการทอผ้า จากเดิมที่งานทอผ้าเคยเป็นงานของผู้หญิงก็เริ่มเปลี่ยนเป็นงานที่เปิดโอกาสสำหรับผู้ชายด้วย ในปัจจุบันมีผู้ชายที่เป็นช่างฝีมือทอผ้าของกลุ่มแม่บ้านหัตถกรรมทอผ้าจก จำนวน 1 คน ผลงานที่เกิดขึ้นคำนึงถึงผลของการตลาดมากกว่าอารมณ์ ความรู้สึก และรูปแบบดั้งเดิมที่เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์จึงส่งผลให้ผลงานที่เกิดขึ้นผิดเพี้ยนไปจากอัตลักษณ์ดั้งเดิมของผ้าจกในอดีต แต่ถึงอย่างไรก็ตามกิจกรรมทุกอย่างที่ดำเนินไปเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปะผ้าจกไทยชนราชบุรีก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ผ้าจกกลับมาเฟื่องฟูอยู่กับกลุ่มชาวไทยชนอีกครั้ง แม้ว่าเจตนารมณ์ในการสร้างสรรค์ผลงานจะเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต แต่ก็เป็ นผลดีเพราะสามารถทำให้ศิลปะผ้าจกยังคงอยู่ และไม่สูญหายไปจากชาวไทยชนเหมือนเมื่อครั้งที่ผ่านมา

บรรณานุกรม

- จิราพร แก้วศรีงาม. (2541). ผ้าขึ้นดินจก : มรดกสะท้อนวัฒนธรรมไทยชนราชบุรี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปานิ เดชวิทยพร. (2546). นานาผ้าจกไท--ชน. กรุงเทพฯ : ที่ เจ เจ จำกัด.2546.
- วิล ดึงจิตสมคิด. (2542). โครงการวิจัยศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านคูบัว : ทอผ้าขึ้นดินจกในจังหวัดราชบุรี. รวมบทคัดย่อผลงานวิจัยราชภัฏพัฒนาท้องถิ่นครั้งที่ 1.
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเทพสตรี. (2543). ผ้าทอพื้นเมืองลพบุรี สระบุรี. ลพบุรี : โรงพิมพ์สถาบันราชภัฏเทพสตรี.
- เสนอ ชาวสิน. (2531). ภาษาไทยชน ที่ตำบลท่าช้าง อำเภอเสาให้ จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

